

KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
KAYSERİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Makale Türü	Araştırma Makalesi	Yıl	2023	ss.	85-95
Gönderi Tarihi	29.01.2023	Cilt	5	DOI	10.51177/kayusosder.1243970
Kabul Tarihi	18.09.2023	Sayı	2		
Online Yayın Tarihi	39.12.2023	Ay	Aralık		

Kırım Tatarları tarafından İstanbul'da kurulan bir cemiyet: Tatar Cemiyet-i Hayriyesi^{*A}

An organization founded by The Crimean Tatars in Istanbul: The Tatar Charity Organization

Coşkun KUMRU¹

Öz

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin önemli bir çoğunluğunu Kırım Tatarları teşkil etmiştir. Hemen her sınıftan çok sayıda Kırımlı göçmen Türkiye'nin muhtelif şehirlerine yerleşmiştir. Kırım Tatarlarının eğitim ve kültür alanındaki Osmanlı etkisi giderek kendini göstermiş ve Kırımlı gençler çeşitli cemiyetler kurmaya başlamışlardır. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi, II. Meşrutiyet sonrasında Kırım Tatarlarının İstanbul'da kurdukları bir cemiyettir. Kırım Tatarları arasında her türden dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamak temel misyon olarak belirlenmiştir. Cemiyet uzun yıllar siyasi olmayan bir çizgi benimsemiştir. Cemiyet üyeleri Kırım'daki güncel gelişmeler ve siyasi-millî bazı kavramlardan uzak kalmışlardır. Cemiyetin ele aldığı "Tatarlık" kavramı ise muğlak bir ifadeden öteye geçememiştir. Faaliyet kapsamı Osmanlı Devleti'ndeki Tatar muhacirlerle sınırlı kalan Tatar Cemiyet-i Hayriyesinin aktif bir politik örgütlenmeye sahip olamadığı da görülmüştür. Çalışmamızda Tatar Cemiyet-i Hayriyesinin amaçları ve faaliyetleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Tatar, Osmanlı İmparatorluğu, Tatar Cemiyet-i Hayriyesi.

Abstract

A significant majority of the migrations to the Ottoman Empire since the 19th century are Crimean Tatars. A large number of Crimean immigrants from almost all classes have settled in various cities of Turkey. The Ottoman influence of the Crimean Tatars in the field of education and culture gradually increased and Crimean youth began to establish various societies. The Tatar Charity Organization is a society founded by Crimean Tatars in İstanbul after the Second Constitutional Era. It has been determined as the main mission to provide all kinds of solidarity and cooperation among the Crimean Tatars. The Society has adopted a non-political line for many years. The members of the organization have stayed away from the current developments in Crimea and some political-national concepts. The concept of "Tatarism", which the society dealt with, remained an ambiguous expression. It was also seen that the Tatar Charity Organization, whose scope of activity was limited to the Tatar immigrants in the Ottoman Empire, could not have an active political organization. In our study, the aims and activities of the Tatar Charity Organization were tried to be determined.

Keywords: Crimea, Tatar, Ottoman Empire, Tatar Charity Organization.

^A Yazar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Kayseri Üniversitesi KAYÜSOSDER Dergisi sorumlu değildir.

^{*} Etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardandır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, ckumru@pau.edu.tr.

1. Giriş

XIX. yüzyıldan itibaren Kırım, Kafkasya ve Balkanlar üzerinden Osmanlı coğrafyasına yapılan göçler toplum yapısında önemli değişimler meydana getirmişti. Bu göçler içerisinde Türk ve Müslüman Kırım halkının sayısı oldukça dikkat çekiciydi. Kırım Tatarları ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler ise çok daha eski tarihlere kadar dayanmaktaydı. Osmanlı toprakları sadece Kırım Tatarları için değil, aynı zamanda tüm Müslümanlar için güvenli bir limandı. Bunda Osmanlı'nın bir hilafet merkezi olmasının yanında soydaşlarına karşı bakışı da etkili olmuştu. Pek çok Türk topluluğu gibi Kırım Tatarları da Rus işgaline karşı vatanlarında büyük bir mücadele vermiş, nihayet mecbur kaldıklarında göç etmeye başlamışlardı. Söz konusu göçler zengin, fakir, köylü, şehirli hemen hemen her sınıf halkı kapsadığı için Kırımlı göçmenler Türkiye'nin her köşesine yerleşmiş durumdaydılar.

XX. yüzyılda Kırım'dan çeşitli nedenlerle göç eden Türklerin sayısı Kırım'da ikamet edenlerin sayısından misliyle fazlaydı. Göçler hemen her yıl devam etmekle birlikte 1812, 1828-1829, 1860-1861, 1874, 1890 ve 1902 yıllarında büyük kitle göçleri kendini gösterdi. Böylesi büyük göç dalgalarının pek çoğu Osmanlı-Rus savaşlarının hemen sonrasında meydana geliyordu. Söz konusu savaşlar patlak verdiğinde Ruslar, Kırım Tatarlarını bir tehdit olarak algılayıp şiddetli şekilde baskı altında tutuyorlardı. Özellikle 1860'ta başlayan büyük göç, Osmanlı topraklarına göçen 200.000'e yakın Kırım Tatarını kapsıyordu. Bu olaydan sonra Kırım Tatarları Kırım'da nüfus itibarıyla azınlık durumuna düştü. Kırım'dan göç eden Kırım Tatarlarının tam bir sayısını ortaya koymak mümkün görünmemekle beraber 1783-1922 yılları arasında en az 1.800.000 Kırım Tatarının Türkiye'ye göç etmiş olduğu tahmin edilebilir (Kırımlı, 2022, ss. 457-458). Kırım'dan milyonlarca Müslümanın Osmanlı topraklarına göç etmesiyle birlikte toplumsal yapıda önemli sorunlar ortaya çıkacaktır (Özbek, 2002, s. 200).

1880'li yılların öncesinde büyük bölümü dinî eğitim maksadıyla Türkiye topraklarına gelen Kırım Tatarları, eğitimlerini yarıda bırakarak ya da tamamlayarak Türkiye'de kalmayı tercih etmişti. 1880'lerden itibaren yeni usul mekteplerin (usul-i cedid) açılmasıyla kendini gösteren reform çabaları önemli ölçüde Türkiye'den destek buldu. Yeni usulde eğitim öğretim yapacak mektepler için ders kitaplarının ve diğer yardımcı materyalin Kırım'da temin edilmesi mümkün değildi. Bunların tedarik edileceği başlıca yer Türkiye idi. Ana dilinde ve İslâmî bir anlayışla ileri eğitim görmek isteyen Kırım Tatarlarının Türkiye alternatifi dışında gidebilecekleri başka bir yer bulunmamaktaydı. Özetle 1880'lerden itibaren Kırım Tatarlarının eğitim ve kültür alanındaki eksiklikleri önemli ölçüde Osmanlı kaynaklarından doldurulmaya başlanmıştı. Böylece Kırım halkının geleneksel kültüründeki Osmanlı etkisi de giderek artmış ve Türkiye'ye olan ilgi de tedricen kendini göstermiştir (Kırımlı, 2010, ss. 177-178).

1905 Rus Devriminin yarattığı kısa özgürlük ortamı Kırım ve Osmanlı Devleti arasındaki kültürel ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rus Hükümetinin Müslüman tebaanın eğitim hayatına ilişkin sınırlamalarını geçici olarak kaldırması üzerine Kırım Tatarlarının aydınlanma hareketi hız kazanmış ve eğitilmiş kadrolara olan ihtiyaç önemli ölçüde artmıştı. Rüşdiyelerin açılması fikri yaygınlık kazandıkça muallim temini meselesi kendini gösterdi. Bu duruma çözüm olarak İstanbul'dan getirilen muallimlerin idaresinde rüşdiyeler açılmaya başlandı ve kısa sürede bu uygulama yaygınlaştı. 1905'ten itibaren Kırım'daki usul-i cedid mekteplerinde Türkiye'den getirilen en az bir muallim bulunduğu bilinmektedir. 1907'den sonra Çarlık idaresi altındaki Kırımlıların Osmanlı tebaası muallimleri istihdam etmeleri zorlaştı. 1910'a kadar bütün rüşdiyeler Çarlık Hükümeti tarafından kapatılarak Osmanlı'dan gelen muallimler sınır dışı ya da tevkif edildiler. (Kırımlı, 2010, ss. 178-181).

1905 sonrası gelişmeler Kırım Tatarları açısından kayda değer sonuçlar doğurdu. Tatarlar Rus sistemi içinde ulusal bir hareket geliştiriyor, Dumalara katılıyor ve çeşitli Müslüman kongrelerine liderlik ediyorlardı. 1906'dan sonra Kırımlıların ekonomik ve kültürel yaşamlarında değişimler görüldü. Diğer taraftan Kırım Tatar toplumu liderleri arasında millî bir ayrılık hareketi başlamamıştı. Onlara karşı artan bir Rus düşmanlığı karşısında Tatarlar nefsi müdafaa eylemi olarak hareket ediyorlardı (Fisher, 1978, s. 109). Mültecilerin çok sayıda olması ve farklı etno-linguistik geçmişleri nedeniyle yönetimin onları Osmanlı sosyal yapısı içinde şekillendirme çabası aslında sosyo-etnik bir yeniden yapılanma anlamına geldi ve toplumun yeni koşullara uygun olarak güncellenmesine neden oldu (Karpap, 2001, s. 184).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı İstanbul'da sayıları giderek artan Kırım Tatar talebeleri arasında coşkuyla karşılandı. İnkılâbı izleyen süreçte Kırımlı gençler, sayısız neşriyatı takip etmeye başladılar. Cafer Seydahmet, Ahmet Şükrü, Çelebi Cihan, Yakup Kerçi gibi Türkiye'de eğitim alan Kırım kökenli gençler teşkil ettikleri cemiyetler ve bu cemiyetler bünyesinde neşrettikleri dergilerinde Kırım Tatarlarının gelişim sürecini irdeliyorlar, diğer taraftan da Türkiye'ye eğitim maksadıyla gelen Tatar gençlere gereken maddi yardımı temin etme amacı güdüyorlardı. Bu süreçte teşkil edilen cemiyetler arasında Rusyalı İslâm Talebe Cemiyeti, Kırım Talebe Cemiyeti, Tatar Cemiyet-i Hayriyesi, Vatan Cemiyeti, Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi zikredilebilir (Bilgili, 2016, s. 633).

“Dilde, fikirde, işde birlik” sloganını kendisine şiar edinen büyük reformist İsmail Bey Gaspıralı, Rusya Türklerinin medenî ilerleyişi için “usul-i cedit” sistemini ikame etmişti. Gaspıralı, programı kapsamında eğitim reformunun madden desteklenmesi noktasında “cemiyet-i hayriye”lerin tesis edilmesini gerekli görüyordu (Devlet, 2014, s. 25). Bu husus Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin kuruluşunun önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Biz de bu çalışmada Kırım Tatarları tarafından İstanbul'da kurulan Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin kuruluşu ve faaliyetleri üzerinde duracak ve cemiyetin nosyonu üzerinde birtakım değerlendirmeler yapacağız.

2. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi

Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Temmuz 1908 inkılâbından hemen sonra kurulmuştur. Cemiyet esasen Kırımlılar Cemiyeti ile aynı amaç doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte iki cemiyet arasında sıcak bir ilişkinin olmadığı Kırım Mecmuasının 10 numaralı sayısında imzasız olarak yazılmış olan “Tatar Cemiyet-i Hayriyesi ve Tevzî-i Hakikat” adlı yazıdan anlaşılmaktadır. Fakat 16 numaralı mecmuanın 396. sayfasındaki “İrtihal” başlıklı ilanda Tatar Cemiyet-i Hayriyesi riyasetinde bulunan ve Eskişehir Çiftçi Bankası müdürü olan Abdurrahman Bey'in ölümü ile ilgili taziye ve iyi niyet yazısı yayınlanmıştır. Kırımlılar Cemiyeti de esaret altında bulunan Kırım'ı “efkâr-ı umûmiyenin nazarında tutmak amacıyla Kırım'ın tarihini, coğrafyasını, insanını, insan ve toplum yaşantısını, düşünüşünü deşifre etmeyi” amaç edinmiştir. Kırım Mecmuası ile de hem kamuoyunun dikkatini Kırım'a çevirmek hem de Kırım için aktif faaliyetlerde bulunan Kırımlılar Cemiyeti'nin sesi bütün ülküdaşlara duyurulmak istenmiştir (Türk, 2008, ss. 73-75). Bu dönemde sivil unsurlara destek bağlamında karakteristik bir uygulama 1909 yılında Kanun-ı Esasi'de yapılan değişikliklerle dernek kurma özgürlüğünün tanınmasıdır. 3 Ağustos 1909 tarihinde 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile anayasanın tanıdığı dernek özgürlüğü düzenlenmiştir. Bu yasaya göre dernek kurmak izne bağlı değildir. Siyasi partiler de dernek kapsamına alınarak parti kurmak serbest bırakılmıştır. Cemiyetlerin denetim işleri ise yargının değil idarenin yetkisi altına alınmıştır. Böylece yasal boyutta sağlanan örgütlenme özgürlüğü toplumsal yaşamın çeşitli aktörlerini örgütlü yapılar oluşturmaya yöneltmiştir (Alkan, 1998, s. 58).

Usule uygun kurulup hükümetçe tasdik edilen cemiyetler riyasetine yabancı tebaadan birinin başkanlık yapmasına müsaade edilmiyordu (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı [DH.MUİ], 49-24). Cemiyetin asıl hitap ettiği kitleyi ve dahi kurucu kadrolarının çoğunluğunu Kırım'dan gelerek Türkiye'ye yerleşen Kırım Tatar muhacirleri oluşturmaktaydı. Muhacirler birkaç nesilden beri Türkiye'de yaşadıklarından dolayı Türk toplumu içerisinde bazı geleneklerini muhafaza etmelerine karşın yine de bir nevî asimile olmuşlardı. Cemiyetin 1911 tarihli nizamnamesinin 5. maddesinde cemiyetin esas amacı “hilâfet-i seniyyeye iltica eden Tatar ahali-i İslâmiyesinin seviye-i maariflerini i'lâ ile dünyevî ve uhrevî esbab-ı saadetlerini ihzâr ederek beyne'l-emsâl vücûhla tarîk-i tekamüle sevk etmektir” ifadesiyle açıklanıyordu (Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesidir, 1327/1911, ss. 4-5). Bu noktadan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'ne sığınan Müslüman Tatar ahalisinin maarif seviyelerinin yükseltilmesi, onların dinî ve dünyevî saadetlerini temin etmek, temel amaç kabul ediliyordu. “Cemiyetin vezâif-i esasîyesi” başlığı altında cemiyetin diğer amaçları arasında “iş birliğinin artırılması, muhacirlere yardım edilmesi, mektep ve cemiyete bağlı şubelerin açılması, her türden gelişim ve ilerlemelerinin temin edilmesi” gibi önemli hususlar sıralanmaktaydı (Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesidir, 1327/1911, ss. 5-6).

Kumru, C. (2023). Kırım Tatarları tarafından İstanbul'da kurulan bir cemiyet: Tatar Cemiyet-i Hayriyesi.

Cemiyetin esas itibarıyla bir Kırım-Tatar Cemiyeti kimliği bulunmakla beraber Osmanlı Devleti'nde yaşayan bir muhacir grubunun sosyal teşekkülü olduğu dikkat çekmektedir. Cemiyetin neşriyatında ve faaliyetlerinde Rus Çarlığı'nda ve Türkiye'de ikamet eden Türk-Müslüman unsur için "Tatar" ifadesi kullanılmaktadır. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Kırım'dan göç eden Kırım Tatar muhacirleri arasında Tatar kültürel şuurunu ve dayanışmayı korumayı hedefliyordu. Kırım göçmenleri esas itibarıyla muasır gelişme ve hadiselerden kopuktular. Cemiyet kadrolarının baba ve dedelerinin göç ettiği zamanlar Tatar aydınlanmasının önceki dönemlerine tekabül ettiğinden sahip oldukları dünya görüşleri, daha sonra teşekkül edecek olan siyasi ve millî kavramları içine almıyordu. Bu nedenle Tatar Cemiyet-i Hayriyesi siyasi olmayan çizgisinden I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar vazgeçmeyecekti. 1919-1922 yıllarında ise teşkilatın, anavatanları olan Kırım'a yönelik siyasi faaliyetleri başlayacaktı (Kırımlı, 2010, s. 191). Bilhassa Kırım istiklal mücadelesinin diğer milletlerden destek bulmasını sağlamak ve bu maksadı temin etmek yolunda siyasi teşkilatlar vücuda getirmek şeklinde faaliyetler yürürlüğe konulmuştur.

Tatar Cemiyet-i Hayriyesi nizamnamesinin "Memâlik-i ecnebiyedeki ihvânımızın dîn-i mübîn-i İslâm ahkâm-ı celîlesini ve kavmiyetlerini ve âdâb-ı milliyelerini muhafazaya gayret etmek" şeklindeki 8. maddesinde "yabancı memleketlerdeki kardeşlerimiz" ifadesiyle cemiyetin faaliyet ve ilgi alanı geniş tutulmuştur (Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesidir, 1327/1911, s. 5). Nizamnamede belirtilen misyonlarına rağmen cemiyetin faaliyet kapsamı Osmanlı Devleti dahilinde ikamet eden Tatar muhacirler ve onların günlük işleriyle sınırlı kalmıştır. Cemiyet, Kırım ile münasebetler ya da İstanbul'da eğitim gören Kırımlı gençler mevzularına ise fazla ilgi göstermemiştir.

Kırımlı gençler Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'ne üye olmalarına karşın cemiyetin misyonundaki muğlaklıktan dolayı sağlam bir ilişki kuramamışlardır. Şüphesiz bu durumun yaşanmasında cemiyetin Kırım'a yönelik siyasi taleplerinin olmayışı, cemiyet faaliyetlerinin geniş bir perspektif kazanması şöyle dursun sadece yardımlaşma sınırlarında kalması gibi hususlar etkili olmuştur. Bu nedenle Kırımlı gençler Türkiye'de vatanlarına ilişkin gizliden veya açıktan pek çok cemiyet faaliyetine dahil olmuşlardır (Arabacı, 2006, ss. 68-69).

Tatar Cemiyet-i Hayriyesi nizamnamesinin 2. maddesinde cemiyetin bir merkez ve buna bağlı olmak üzere çeşitli şubelerden teşkil edildiği vurgulanıyordu (Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesidir, 1327/1911, s. 4). Cemiyetin merkez-i umumisindeki idare heyeti 11 âzâ ve bir reisten oluşmaktaydı. (Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Nizamnamesidir, 1327/1911, s. 7). Merkez-i umumi İstanbul olan cemiyet, Türkiye'de Kırım Tatar nüfusunun yoğunlaştığı Bandırma ve Eskişehir gibi şehirlerde ve diğer bazı merkezlerde şubeler teşkil etmişti. Cemiyetin merkez ve diğer şubelerindeki faaliyetleri arasında göçmen mahallelerinde okuma-yazma kursları açmak, muhtaçlara yardım eli uzatmak, göçmen çocuklarının eğitimini maddi olarak desteklemek gibi birtakım hayır işlerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin Romanya Dobruca'sında meskûn Kırım Tatarı göçmenlerle tesis ettiği birtakım münasebetler olmuştur. Bunun nedeni de Osmanlı'ya göç eden muhacirlerin çoğunluğunun güzergâh olarak Dobruca üzerinden gelmiş olmalarıydı. Bunun yanında göçmen grubun çok sayıda akrabalarının orada bulunduğu da bilinmekteydi (Kırımlı, 2010, s. 192). Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin muhtaçlar için toplanan yardım paralarıyla İstanbul'da gece mektebi açtığı ve benzer okulun Bursa'da açılmasının düşünüldüğü bilinmektedir (Koçak, 2015, s. 335).

Cemiyetin ihtiyaç sahiplerine çok sayıda yardım eli uzattığı kayıtlarda yer almıştır. İstanbul'daki Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Hacı Mesut Efendi, Hilal-i Ahmer heyetinden Hasan ve İlhami Bey'le birlikte Kırım'a gitmiş, Akmescit'ten sonra Bahçesaray, Gözleve, Yalta ve civar köy ve kasabaları dolaşmıştır. Bu faaliyetler sonucunda Kırım halkına yapılan yardımlar sayesinde kısmen açlığın azalmaya başladığı ve bu yardımların Kırım halkında büyük bir memnuniyet hissi doğurduğu, halkın İstanbul ve Anadolu'daki Türk kardeşlerine minnet ve şükran besledikleri ifade edilmiştir (Köstüklü, 2011, s. 309).

Cemiyetin dünya görüşü ve amaçları İstanbul'da günlük olarak 36 sayı neşredilen "Tonguç" ve onun kapanmasından sonra İstanbul'da iki haftada bir yayınlanmaya başlanan "Çolpan" isimli gazetelerde ortaya konmaktaydı (Koçak, 2015, ss. 326-327). Bu yayınlarda tabii surette Kırım Tatarlarına ilişkin yazılar ve makaleler kaleme alınmaktaydı. Özellikle Kırım Tatarlarının karşılaşmış

oldukları güçlükler ana eksenini oluşturuyordu. İstanbul'da Mirza Mehmet Sait'in imtiyazı ve müdüriyeti altında neşredilen Tonguç'un ilk sayıdaki "Başlangıç" yazısında gazetenin izleyeceği yayın politikası ortaya konmuştur. Buna göre Tonguç'un misyonu şu şekilde ifade edilmekteydi:

Mümkün olduğu kadar açık Türkçe ile yazılacaktır. Gazete hiçbir politika fırkasına mensup değildir. Doğrulara kardeş, eğrilere düşmandır. Tonguç kimse ile uğraşmaz; fakat her yolsuzluğu eserleriyle, delilleriyle gösterir. (Tonguç) her şeyden bahseder fakat en ziyade Türkiye vesaire memleketleri ahval ve havadisini yazar. İşte büyük hizmet edebilmek için Tonguç bütün kuvvetiyle çalışacaktır. Özünü sözüne, sözünü özüne uydurmak isteyen (Tonguç) eli kalem tutan doğru söz ve özlülerden yardım, doğruluk sevenlerden rağbet görürse elbette ilerler. (Tonguç, 11 Şubat 1324 [24 Şubat 1909] - 19 Mart 1325 [1 Nisan 1909]).

Tonguç ve Çolpan gazetelerinde sıkça üzerinde durulan "Tatarlık" kavramı, cemiyetin perspektifinde görüldüğü gibi oldukça muğlak kalmıştır. Bu noktada Tatarlık bir kültürel kavram olarak ifadesini bulmuş, ekseriyetle de Türkiye'deki muhacirleri ifade etmek için kullanılmıştır. Kırım göçmenlerinin torunları kendilerini büyük ölçüde alt-etnik bir grup olarak algılayıp diaspora örgütlerine "Tatar", "Kırım Müslümanı" gibi isimler vermişti. Bununla birlikte bu oluşumlar "aidiyet ve kimlik"ten öteye geçememiş ve etkin bir siyasal örgütlenmeye sahip olamamıştı (Aydın, 2000, ss. 91-92). Çolpan'da ise bilhassa "Terbiye, ziraat ve siyaset" konuları ön plana çıkmaktaydı (Çolpan, 15 Mayıs 1924).

Türk ve Tatar kavramları Türkiye'deki Kırım Tatar talebeleri arasında önemli bir tartışma konusu haline gelmişti. İlk bu kesim arasında İslâm kimliği ön planda tutuluyor ve etnik tanımlar ikinci derecede mânâ taşıyordu. Talebeler kendilerini etnik açıdan tanımlamak zorunda kaldıklarında ise şüphesiz "Tatar" ifadesini kullanıyorlardı. Bununla birlikte Osmanlılar da Kırımlı göçmenleri Tatar olarak isimlendirmekteydiler. Elbette Tatar tabiri Osmanlı literatüründe -ve hafızasında- her zaman olumlu bir anlam taşıymıyordu. Tatar kimliğinin bütünüyle reddi ve yerine Türk kimliğinin yerleştirilmesi konusunda net bir birlik de mevcut değildi.

Kırım mücadelesinin önemli isimlerinden Cafer Seydahmet Kırimer, hatıratında İstanbul'daki cemiyetin teşkiline değinmiş ve Tonguç gazetesinin neşredildiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Kırimer "Biz gençler bu cemiyeti tetkik ettik, hatta ona âzâ da yazıldık, fakat orada fikrî hazırlığı ile bizi sürükleyebilecek bir kimseyi bulamadık. Bundan ma'ada onlar bizimle ve Kırım'la alâkadar değillerdi. Bilâhare de bizimle münasebete geçmediler. Biz, onların gayelerini de sarîh bulmamıştık" şeklindeki değerlendirmesiyle cemiyete yönelik eleştirilerini de ortaya koymuştur (Kırimer, 1993, s. 58).

Cemiyet mevcudiyetini koruduğu süre boyunca geniş çapta ve farklı alanlarda faaliyetlerini sürdürmüştür. 21 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Âdil (Arda) Bey'e hitaben Tatar Cemiyet-i Hayriyesi nâmına reis Abdurrahman Efendi ve diğer üyelerin imzası bulunan bir dilekçe kaleme alınmıştır. Kırım'ın Bolşeviklerden temizlenerek Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin desteğiyle bir İslâm Hükümeti kurulması şeklinde bir talep dile getirilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı/HSD.HADB/7-22.). Diğer taraftan 1918 Fatih yangınında evsiz kalan kimselerin ihtiyaçlarının temini için 1920 yılında celeb esnafının yanında Tatar Cemiyet-i Hayriyesi tarafından para yardımı yapıldığı kayıtlara geçmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], BEO/4519-338896).

Tatar ilim insanı Mübeyyin Batu Altan da cemiyetin birtakım faaliyetlerine değinmiştir. Altan'ın ifadesine göre hatm-i şerif ve mevlüt gibi dini faaliyetler, sonra da halkın bir araya gelerek birlik ve beraberliğini artıracak tiyatro gibi sosyal faaliyetler düzenleniyordu. İkinci olarak çocukların eğitim ve öğretimi ile ilgileniliyordu. Şehremini, Kasımpaşa, Sultan Ahmet, Karagümrük gibi Tatar halkının yoğun olarak yaşadığı mahallelerde yirmi beş Tatar çocuğunun eğitimine sponsor olundu. Ayrıca yetişkinler için Yeşildirek'te Kur'an ve diğer dinî kaynakları okuyabilmeleri noktasında yeterince okuryazar olabilmeleri için gece kursları düzenlendi. Üçüncüsü, Tatarların dikkati ticaret meselelerine yöneltilmeye çalışılsa da ne yazık ki bunun önemi yeterince öğretilmedi. Dördüncüsü, bütçe sıkıntılarına rağmen ihtiyaç sahiplerine yardımcı olunmaya çalışıldı (Altan, 2000, ss. 37-59).

Kumru, C. (2023). Kırım Tatarları tarafından İstanbul'da kurulan bir cemiyet: Tatar Cemiyet-i Hayriyesi.

Özetle Türkiye'deki Tatar varlığının ve kültürünün kurumsallaşmasına dair atılan adımlar eski tarihlere dayanmaktadır. 1908 yılında Tatar Cemiyet-i Hayriyesi adı altında kurulan ilk Kırım Tatar örgütünü, aynı yıllarda kurulan Kırım Tatar Talebe Cemiyeti adında başka bir örgüt takip etmiştir. Daha sonraları bu iki örgüt bir araya gelerek Vatan Cemiyetini oluşturmuştur. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin devamı niteliğinde olan Kırımlılar Cemiyet-i Hayriyesi Mart 1918 tarihinde İstanbul'da Osman Kemal (Hatif) önderliğinde kurulmuştur. 1952 yılında İstanbul'da kurulan Kırım Türk Kültür Derneği ile yine İstanbul'da 1954 yılında kurulan Kırım Türkleri Yardımlaşma Birliği birleşerek 1960 yılında İstanbul Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğini oluşturmuşlardır. Kırım Tatarlarının dernekleşme hareketini daha sonra 1972 yılında Eskişehir takip etmiştir (Akat, 2018, s. 203; Ersoy, 2008, s. 32).

3. Sonuç

II. Meşrutiyet sonrası Kırım Tatarlarının İstanbul'da kurdukları cemiyetlerden biri olan Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin faaliyetleri itibariyle nizamnamelerinde belirtilen genel amaca rağmen Osmanlı Devleti'ndeki Kırım Tatarları ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin milli meselelere ve kimlik aidiyetlerine ilişkin perspektifleri Kırım'daki çağdaşlarından oldukça farklıydı. Diaspora milliyetçiliğinin gelişmesinde göçmen milliyetçiliğinin belirleyici rolünü kabul ettiğimizde, aslında diaspora siyasetinin yavaş yavaş bir diaspora milliyetçiliğine dönüştüğü rahatlıkla görülebilir. Bu açıdan cemiyet, tam olarak netlik kazanmayan bir diaspora bilinci üzerine kurulmuş, ancak kısa süre sonra Kırım Tatar öğrencilerinin göçmen milliyetçiliğinden etkilenen bir hüviyete bürünmüştür.

Cemiyetin perspektifi şüphesiz ki Osmanlı dünyasından farklı değildi. Bir diğer ifadeyle cemiyet zihniyetinin, ev sahibi devletin zihniyeti olduğu açıktır. Kırımlı göçmenler güçlü bir Müslüman kimliğe sahip olmakla beraber bugünkü anlamda bir Kırım Tatar kimliğine sahip değillerdi. Kırım Tatar münevverlerinin İstanbul'daki temasından sonra Türk aydın çevresinin 1908 sonrası görüşleri ile Kırım Tatar çevresi arasındaki Türk milliyetçiliği, Pan-Türkçülük, İslamcılık gibi müşterekler sayesinde ideolojilerdeki büyük örtüşmeler ortaya çıkmıştır.

Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin temsilciliğini yaptığı anlayışın ayakta kalabilmesi için giderek daha politize bir çizgi izlemesi kaçınılmaz görülüyordu. Bunun yanında yerel bir kimlik olan Tatar'dan Kırım Tatarı şeklinde bir ulusal kimliğe dönüş isteniyordu. Kırım Tatar diaspora kimliğinin en önemli bileşenini Kırım anavatanı oluşturuyordu. Tatar Cemiyet-i Hayriyesi'nin teşkili bir anlamda vatandan Tatar diasporasına bir kıvılcım taşımak demektir. Zaman içerisinde cemiyetin temsil ettiği kesim, Kırım Tatar milliyetçiliğini öğrenecek ve içselleştirecekti. Bunda şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ilişkileri, devlet kurumlarının Kırım Tatar davasına yönelik lobi faaliyetleri de etkili olacaktır.

Cemiyeti, dar anlamda bir siyasi teşkilat olarak görmek hatalı bir yaklaşımdır. Siyasi partilerin cemiyet olarak isimlendirilmelerinin bu intibayı uyandırdığı varsayılabilir. Her ne kadar cemiyet Tatar göçmenler tarafından siyasi faaliyetleri yürütmek amaçlı kurulmuş olsa dahi bu durum cemiyetin kültürel ve sosyal misyonunu gölgeleyen bir sonuç ortaya çıkarmamaktadır.

4. Araştırmanın etik yönü

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğunu beyan ederim.

5. Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmamda, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

6. Katkı oranı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Notlar

1. Cafer Seydahmet Kırimer: 1889 doğumlu Kırım Tatarı siyasetçi. Kırım Halk Cumhuriyeti ilan edilince hükümette çeşitli görevler üstlenmiştir. Ahmet Şükrü Bey: Kırım Hükümetinde Diniye Müdürü olarak Cafer Bey'le aynı kabinede yer almıştır. Çelebi Cihan Efendi: Kırım Hükümetinde Hükümet-i Milliye Reisi ve Adliye Müdürü olarak vazife almıştır. Yakup Kerçi: İstanbul'da okuyan ve Kırım Talebe Cemiyeti'nin üyeleri arasında faaliyet göstermiştir.

2. Açlık afeti bütün İdil boyuna, Urallara ve bir müddet sonra da Don havzasına, Ukrayna'ya ve Kırım'a yayılmıştı. İki yıla yakın bir süre boyunca bütün bu bölgeleri kasıp kavuracak olan açlığa toplam olarak ne kadar nüfusun doğrudan maruz kaldığı hakkındaki rakamlar bir hayli tartışmalı bulunmaktadır.

3. Metinde zikredilen gazeteler için bkz. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu. <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#t>

4. Hacı Adil Bey Ekim 1915'ten Ekim 1918'e kadar Meclis-i Mebusan Reisliğini yürütmüştür (Güneş, 1997, s. 207-208).

EKLER

EK A: Tatar Cemiyet-i Hayriyesi 1911 tarihli nizamnâmesinin transkripsiyonu.

- *Cemiyetin vezâif-i esasiyesi*

1. Cemiyetin ismi Tatar Cemiyet-i Hayriyesidir.
2. Cemiyet bir merkez ve buna merbut şubelerden ibaret olacaktır.
3. Cemiyetin merkez-i umûmîsi İstanbul olup arzu gösterilen mahallelerde şubeleri bulunacaktır.
4. Cemiyet meclis-i idâre marifetiyle idare edilecek ve meclis-i idâre için intihâb olunan zevat kendi aralarında birisini reis intihab edeceklerdir.
5. Cemiyetin esas maksadı hilâfet-i seniyyeye iltica eden Tatar ahali-i islâmiyesinin seviye-i maariflerini i'lâ ile dünyevî ve uhrevî esbab-ı saadetlerini ihzâr ederek beyne'l-emsâl vücûhla tarîk-i tekâmüle sevk etmektir.
6. Cemiyetin aksâ-yı makâsıdı ancak bu noktada ictima ve inhisar edeceği cihetle kaffe-i mesai bu maksada tevfikân bezl edilecektir.
7. Hariçten merkez-i mukaddes-i hilâfet-i İslâmiyeye ilticâ edecek muhâcirîn ve merkez ve taşradan gelecek ve tanıtacak ashâb-ı musalaha karşıda teshîlât-ı lâzımeyi irâe etmek cemiyetin makâsıdı hayriyesi cümlesindedir.
8. Memâlik-i ecnebiyedeki ihvânımızın dîn-i mübîn-i İslâm ahkâm-ı celîlesini ve kavmiyetlerini ve âdâb-ı milliyelerini muhafazaya gayret etmek ve her türlü esbâb-ı tekâmül bu dâire-i nâciyede aranılmak cemiyetin başlıca vazifelerini teşkil eder.

9. Bu maksadı temin için bidâyeten zaman ve mekanın iktizası ve ihtiyacına göre merkezde numûne ve mümessil olacak mertebede mektepler küşâd ve taşralarda ve merkezin icab eden yerlerinde yine bu mektebin şubeleri teşkil ile evvelâ maarifin tevsîne ve tehzîb ve tasfiye-i ahlaka ve mesainin taksim ve tensikine başlanacak ve ona teferru eden gece müzakere salonları açılmak ve pansiyonlar tesisleriyle gurebâ-yı tullâbın taayyüş ve tahsilleri teshîl edilmek ve arada konferanslar verilmek suretiyle tamim-i maarif ve ıslah-ı ahlaka mübaşeret olunacaktır.

- *Cemiyete duhûl şerâiti*

10. Cemiyete kayıt ve kabul edilen zât makâsıd-ı esâsiye-i cemiyete bi'l-iştirak bezl-i mesâi edeceğine ve hilafete müteallik hiçbir maksadı hiçbir vesile ile kabul ve icra etmeyeceğine vicdanî damân kâfidir. Bu zât cemiyetin bir defalık ücret-i duhûliyesiyle şehri îanesi hangi suretle tensib edilmiş ise onu bir makbuz mukâbilinde cemiyet sandığına tediye eder.

11. Ücret-i kaydiye lâakal bir mecdiyedir. Mahiyye itâsını taahhüt edeceği meblağ asgaride beş kuruştan ibaret olarak her iki îânâtın ziyâdece itâsı hamiyet-i kavmiyelerine menûtdur.

12. Mekâtib ve medâris talebesi olup da cemiyete dâhil olmak isteyen ve madde-i sabıkada muharrer evsâf-ı matlûbayı hâiz olanlar kabul edilirler. Kavlen ve fiilen muavenet etmeyi medâr-ı iftihâr bilirler. Meclis-i idâreye azâ intihâbında rey sahibi olabilmek için talebe efendilerin de ücret-i kaydiye olmak üzere beş guruş mahiyye olmak üzere iki guruş vermesi meşrutdur.

- *Teşkil ve umûr-ı idâreye müteallik vezâif-i esâsiye*

13. Merkez ve şûâbatdan her biri efraddan ve efradın intihâb ettiği heyet-i idâreden teşekkül edecektir.

14. Cemiyetin merkez-i umûmisindeki heyet-i idâre on bir âzâ ve bir reisten mürekkeb olacaktır.

15. Cemiyetin merkezde umûr-ı tahririyelerini ifâ etmek üzere muvazzaf bir kâtib-i daimîsi olacağı gibi tahsildarlık vazifesiyle mükellef bir de tahsildar bulunacaktır.

16. Heyet idâre-i ahvâl fevkalâde müstesna olduğu takdirde haftada bir defa ictimâ edecektir.

17. Heyet-i idârenin sülûsânı hazır olduğu halde müzakere edilecek, tesâvî-i ârâ vukûunda reisin bulunduğu taraf tercih olunacaktır.

18. Merkez ve şubeler icâb-ı hâle göre yekdiğerine karşı muâvenet-i nakdiyede bulunacaklardır. Bu muâvenet ancak senevî ictimâ edecek kongrede verilecek karara tâbi olacak ve kararsız hiçbir şube diğerk şubeden îane celbine kendi kararıyla mezûn olamayacaktır.

19. Cemiyetin merkez ve şûâbatında sandukkarlık vazifesini görecekt zevât meclis-i idâre tarafından intihâb olunur. Bu intihâb sanduk eminine kefâlet-i müşterekkeyi mütezammindir.

20. Cemiyet bilançosunu sene başlarında tanzim ederek heyet-i idâre tarafından bi'l-temhîr tasdik edilerek cemiyet gazetesiyle ilân olunacaktır.

21. Heyet-i idâre âzâ intihâbâtı senede bir defâ icrâ edilecek ve fevkâlâde bir hâl zuhûrunda icâbı vechile hareket olunacaktır.

22. Heyet-i idâre âzâ intihâbâtı rey-i hafî ile icra edilecek bu hususda, fazîlet iktidar hülâsa ehliyet nazar-ı itibâra alınacaktır.

23. Heyet-i idârenin vazîfesi cemiyetin terakkî ve teâlîsini müstelzim bi'l-cümle esbâbı taharrî ile cemiyet makâsıdının hîz-i husûle gelmesine çalışmak, efrâd tarafından itâ edilecek layihâları tedkik etmek, hülâsa cemiyete müteallik bütün hususâtı ifâ etmektir.

24. Şubeler merkeze her üç ayda bir kere icraât, varidât, mesarifâtından malûmat-ı icmâliye verilir ve merkezde altı ayda bir kere kaffesini cem ederek muamelât-ı umûmiyesini şubelere bildirecektir.

25. Mîlel-i muhtelifenin kâbe-i kemâlata doğru şitâbâna vasıta-i yegâne olan maârif gibi bir emr-i mühim sayesinde tarik-i temeddüne duhûl için sâî olmaklığımıza mütemeddin hiçbir ferd tarafından mümânaât eyleyeceği bedihi olmağla bu hususda cemiyetimize mugayir hakikat ve hakkaniyet olarak

vukû bulacak her gûnâ tecâvüze karşı heyet-i muhtereme memdûh ve meşrû olmak şartıyla müdafaa etmeğe ahden mecburdurlar.

26. Cemiyet nazarında efrâd müsâvî tutulacaktır.

- *Lahika*

27. Cemiyetin bir sene zarfında vukû bulan makbuzat ve medfuat ve icraât hakkında vuzûhlu olarak malûmat itâsı idarece görülecek nevâkısın zamanen ve mekânen imkân-ı müsâid olduğu nisbetde ikmâli için beyânatda bulunulması ve cemiyetin münâsebâtını tevsi zımnında iktizâ eden tedâbirin taht-ı karara alınması için icâb-ı hâle göre reisin taleb ve dâveti üzerine umumî ictimâ yapılacaktır.

28. Cemiyet menâfine hâdim ve mürevvic-i efkârı olmak üzere bir gazete neşredecektir.

29. Âzâ ve efrâddan birinin kavânin-i cemiyete muhalif bir hareketde bulunduğu sâbit olduğu suretde cemiyetçe kaydı terkîn olunacaktır.

30. Cemiyetimize hüsn-i hidmet ve sarf-ı fedâkârı eden ve teberruât-ı cesîmede bulunan ashâb-ı cemiyetin altun yazılı esâmisi cemiyetin merkez ve şûabat-ı müesssâtının enzâr-ı takdirine vâz edilmekle beraber nâmı ilelebed hayır ile yâd edilecektir.

31. Her memleket efrâdî âid oldukları şûbe vâridâtı nisbetinde müteneffi olacaklar, hânümansız bazı hâlât fevkalâde-i istisnâiyede cemiyet muhtâcîn ve bîçâregânın imdâdına yetişmek suretiyle lâzime-i uhuvveti yerine getirecektir.

32. Şubeler nizamnâme-i esâsiyi muhafaza etmek şartıyla harekâtında müstakildirler.

KAYNAKÇA

Akat, A. (2018). New music of the Crimean Tatars: History and current status. Razia Sultanova, Megan Rancier (Ed.) içinde, *Turkic Soundscapes: From Shamanic Voices to Hip-Hop* (ss. 196-213). Routledge.

Alkan, M. Ö. (1998). İstanbul'da sivil toplum kurumları. A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan (Ed.) içinde, *Tanzimat'tan günümüze İstanbul'da STK'lar* (ss. 79-145). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Altan, M. B. (2000). Source material related to the twentieth century Crimean Tatar emigration. *Birlik*, 3, 37-59.

Arabacı, H. M. (2006). *Türk tarihi ve kültürü açısından Türkiye'de bulunan Kırım dernek ve vakıflarının önemi* (Tez No. 215562). [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Aydın, F. T. (2000). *A case in diaspora nationalism: Crimean Tatars in Turkey* (Tez No. 94972). [Yüksek Lisans tezi, Bilkent Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). (H-1336, 01.09.). *Fatih Harikzadeganının ihtiyacının temini için celeb esnafı ile Tatar Cemiyet-i Hayriyesi tarafından para yardımı yapılması* (Kutu No. 4519,

Kumru, C. (2023). *Kırım Tatarları tarafından İstanbul'da kurulan bir cemiyet: Tatar Cemiyet-i Hayriyesi*.

Gömlek No. 338896). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Ankara.

Bilgili, R. (2016). Rusya Türklerinin Türk dil ve kültür inkılabı'na katkıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 629-640.

Çolpan (1924, 15 Mayıs). Kişisel Dijital Arşiv.

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUI). (H-1327, 17.12.). *Usule uygun kurulup hükümetçe tasdik edilen cemiyetler riyasetine yabancı tebaadan birinin başkanlık yapmasına müsaade edilmediği* (Kutu No. 49, Gömlek No. 24). T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Ankara.

Devlet, N. (2014). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi (1905-1917)*. TTK. Yayınları.

Ersoy, İ. (2008). "Diaspora ve kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da yaşayan Kırım Tatarları'nda çoklu kültürel kimliğin ifade alanı olarak tepreş" (Tez No. 219455). [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden erişildi.

Fisher, A. W. (1978). *The Crimean Tatars*. Hoover Institution Press.

Güneş, İ. (1997). *Türk parlamento tarihi: Meşrutiyete geçiş süreci I. ve II. meşrutiyet* (c. II). Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Karpat, K. H. (2001). *The politicization of islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*. Oxford University Press.

Kırimer, C. S. (1993). *Bazı hatıralar*. Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.

Kırımlı, H. (2010). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler (1905-1916)*. TTK. Yayınları.

Kırımlı, H. (2022). Kırım: Rus işgali dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 25, ss. 457-465). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Koçak, A. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı matbuatında "Tonguç" [Tonghidje] gazetesi ve Romanya Türkleri için önemi. *Türkiyat Mecmuası*, 25, 321-345.

Köstüklü, N. (2011). 1920'li yılların başlarında Kırım ve Kazan Türkleri'nin yaşadığı açlık felaketi ve Türkiye'nin yardımları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVII, 293-324.

Özbek, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet: Siyaset, iktidar ve meşruiyet (1876-1914)*. İletişim Yayınları.

Satın Alınan Evrak, Hacı Adil Bey Evrakı (HSD.HADB). (R-1334, 21.03.). *Tatar Cemiyet-i Hayriyesi Reisi Abdurrahman ve diğer üyelerin Kırım'ın Bolşeviklerden temizlenerek Osmanlı Devleti ve*

müttefiklerinin desteğiyle bir İslâm Hükümeti kurulması talebi (Kutu No. 7, Gömlek No. 22).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Ankara.

Tatar Cemiyet-i Hayriyesinin Nizamnamesidir (1327/1911). Vezir Hanında Metin Matbaası.

Tonguç (1324, 11 Şubat) [1909, 24 Şubat] - (1325, 19 Mart) [1909, 1 Nisan]. Kişisel Dijital Arşiv.

Türk, H. (2008). Kırım mecmuası. *Karadeniz Araştırmaları*, 18, 71-81.

Us, H. T. (t.y.) Hakkı Tarık Us Koleksiyonu Süreli Yayınlar Kataloğu.

<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#t> (Erişim Tarihi: 06.06.2023).